

“БЕКТЕМ”

Филология илимдеринин доктору
(кандидаты) окумуштуулук даражасын
коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700
диссертациялык кеңештин төрагасы,
ф.и.д., профессор
Маразыков Турусбек Сейдакматович

“20-” май, 2025-жыл

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин 2025-жылдын 16-майындагы отурумунун

№ 12 токтому

Катышкандар: Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков (10.02.01); диссертациялык кеңештин мүчөлөрү: ф.и.д., доцент А. Э. Абдыкеримова (10.02.01), ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова (10.02.01), ф.и.д., доцент М. К. Алишова (10.02.01), ф.и.д., профессор М. А. Атакулова (10.02.06), ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев (10.02.01), ф.и.д., доцент Д. О. Кенжебаев (10.02.01; 10.02.06), ф.и.д., профессор М. И. Мирзахидова (10.02.06), ф.и.д., профессор Б. Сагынбаева (10.02.06), ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова (10.02.01), ф.и.д., доцент Б. Ж. Усмамбетов (10.02.06).

Окумуштуу катчы: ф.и.д., доцент С. К. Каратаева (10.02.06)

Күн тартибиндеги маселе:

1. Токошева Жамила Аттокуровнанын Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын алдын ала коргоосу.

Угулду:

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Изденүүчү Токошева Жамила Аттокуровнанын Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз

түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык диссертациясы диссертациялык кеңешке коргоого келип түшкөн. Кеңештин урматтуу мүчөлөрү, баарыңыздар диссертацияны окуп чыктыңыздар. Изденүүчү жана анын илимий иши тууралуу жалпы маалымат берүү үчүн сөз окумуштуу катчы Сонайым Кубатбековнага берилет.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, ф.и.д., доцент С. К. Каратаева: Токошева Жамила Аттокуровнанын Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы жана ага тиешелүү аттестациялык документтери Д 10.22.644 диссертациялык кеңешинин электрондук тизмесинде турган. Диссертациялык кеңештин мөөнөтү аяктагандыктан изденүүчүнүн диссертациясы жана ага тиешелүү аттестациялык документтер жаңы түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешке 2024-жылдын 18-октябрында кабыл алынган. Илимий жетекчиси – филология илимдеринин доктору, профессор Ибрагимов Сүйүнбек.

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тил илими кафедрасынын отурумунда талкуудан өткөн. Ал талкуунун жыйынтыгында диссертациянын темасынын актуалдуулугу белгиленип, өз алдынча аткарылган илимий изилдөө экендиги айтылат. Жыйынтыгында диссертацияга оң мүнөздөмө берилип, талкууда айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунушталган.

Диссертациялык ишке Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин кезектеги отурумунун 2024-жылдын 23-октябрындагы №1 токтомунун 3-чечими менен төмөнкү курамда эксперттик комиссия бекитилген: ф.и.д., доцент Б. Ж. Усмамбетов (10.02.06), ф.и.д., доцент А. Э. Абдыкеримова (10.02.01), ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова (10.02.01). Бекитилген эксперттик курам корутундусунда диссертациялык иштин кемчиликтерин көрсөтүп, кайрадан толуктап иштеп чыгуу бүтүмүн чыгарышкан. Бул бүтүм диссертациялык кеңештин 2024-жылдын 29-ноябрындагы №2 токтомунун 2-чечими менен бекитилген. Диссертациялык иш толукталып иштелип чыккандан кийин, 2025-жылдын 14-мартындагы №7 токтомдун 3-чечими менен эксперттик курамга экинчи ирет жөнөтүлгөн. Диссертациялык ишке бекитилген эксперттик комиссия илимий ишти 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча коргоого кабыл алууга жана ачык коргоого сунуштаган.

Токошева Жамила Аттокуровнанын аттестациялык документтери Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын койгон талаптарына толук жооп берет.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Окумуштуу катчынын маалыматына суроолор барбы? Жок болсо, анда сөздү изденүүчүгө берели.

Изденүүчү Ж. Токошева: Рахмат. Диссертациялык кеңештин урматтуу төрагасы, диссертациялык кеңештин мүчөлөрү! 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы ишибизди сиздерге сунуштайбыз. Илимий жетекчим – филология илимдеринин доктору, профессор Ибрагимов Сүйүнбек.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгеги менен азыркы кыргыз тилинин катышын изилдөө маанилүү маселелердин бири. Анткени сөздүктүн тилинин лексикалык кору азыркы кыргыз тилинде басымдуу бөлүгү сакталган. Сөздүктү лингвистикалык максатта изилдөө тилчи-окумуштуулардын көңүлүн дайыма буруп келген жана бул багыттагы иликтөө иштери колго алына баштаган.

Ушуну менен бирге эки тилдердеги уңгу сөздөрдү тектештирме-тарыхый өңүттөн иликтөө маселеси атайын изилдөөнү талап кылат. Академик Б. М. Юнусалиев белгилегендей, азыркы кыргыз тилиндеги уңгу сөздөрдүн тыбыштык түзүлүшү жана лексикалык маанилери тарыхый жактан тамырлаш болуп келген кыргыз жана жалпы түрк тилдеринин калыптануу жолун ачыктай алмакчы. Мына ушундай белгиленген жагдайлар изилдөө темасынын актуалдуулугунан кабар берет.

Илимий изилдөөнүн негизги максаты Махмуд Кашкари түзгөн «Диван-и лугат ат-түрк» жыйнагындагы атооч (зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч) уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилинде кездешиши жана лексика-грамматикалык маанилериндеги окшоштук менен өзгөчөлүктөрдүн себептерин аныктоо, андагы сөздөрдүн байыркы көрүнүштөрү менен азыркысын салыштыруу болмокчу. Ал үчүн алдыбызга төмөнкүдөй негизги милдеттерди койдук:

- Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү тууралуу жалпы маалымат берүү;
- «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөрдүн фонетикалык, грамматикалык, лексикалык жалпылыктарды салыштыруу;
- Эмгектеги сөздөр кыргыз адабий тилине мүнөздүү лингвистикалык жалпылыктарды бөлүп көрсөтүү;

► Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү менен кыргыз тилинин фонетикалык, лексика-грамматикалык окшоштуктарын конкреттүү факты-материалдардын негизинде иликтөө;

► «Дивандагы» лексикалык маанилери адабий тил менен биримдикти түзгөн жана маанилери адабий тилден өзгөчөлөнгөн сөздөрдү иликтөөгө алуу.

► Сөздүктөгү лексикалык бирдиктерге тектештирме-тарыхый методдо изилдөө иштерин жүргүзүү;

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы катарында, биринчи кезекте, Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү менен кыргыз тилиндеги атооч уңгу сөздөрдүн тектештирме-тарыхый өңүттөн кандидаттык диссертациянын денгээлинде изилденгендигин белгилөөгө болот. Сөздүктөгү уңгулардын азыркы кыргыз тилиндеги шайкештиктер, алардагы семантикалык жылыштар, өзгөрүүлөр, өтмө маанидеги сөздөрдүн жана формалардын архетиптерин кыргыз тилинде байыркы лексикалык кордун сакталуусунун алкагында иликтөөгө алынышы илимий саамалык катарында каралат. Эмгектеги сөздөрдүн тыбыштык турпаты, алардын сингармонизмди уюштуруучу касиеттери кыргыз тилинин материалында толук сыпаттоого алынып талданышын да илимий жаңылык катары белгилөөгө болот.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору

1. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү азыркы түрк тилдеринин байыркы абалын чагылдырууга, ошол доордогу лексикалык-грамматикалык жана фонетикалык бөтөнчөлүктөрүн билип таанууга чоң өбөлгө болот.

2. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинде ошол доордогу сөздөрдүн баарын толук камтыган деп айтуу кыйын. Айрым негизги сөздөрдөн сырткары ошол сөзгө берилген түшүндүрмөсүнөн табууга болот.

3. Сөздүктө катталган уңгулар өзүнчө категорияларга, топторго жиктелет. Мындай классификация байыркы атоолор үчүн да, жаңы атоолор үчүн да бирдей эле жүргүзүлөт. Бирок мындай семантикалык категориялардын саны, сапаты түрк тилдеринин айырмалуу Махмуд Кашкари жашаган доор менен азыркы мезгил үчүн бирдей болбойт. Азыркы тилдерде байыркы маани түрдүүчө бутакталып, ажырап кеткендигин байкоого болот.

4. Байыркы түрк тилиндеги уңгулардын тыбыштык турпаты азыркылардан айырмаланып турат. Кээде мындай өзгөчөлүк чектүү, бир тараптуу, кээде толук мүнөздө болот.

1.1. «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинин илимий чөйрөгө белгилүү болушу. Махмуд Кашкари «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегин 1072 – 1077-жылдар аралыгында бүткөн деп корутундуга келген изилдөөлөр бар.

Диванды» которуу ишин эң алгач түркиялык чыгыш таануучулар колго алышкан. XIII кылымда Ас-Сави деген адам Махмуд Кашкаринин өз колу менен жазылган китебинен көчүрүлүп, биздин күндөрүбүзгө ушул көчүрмө сакталып жеткен [Т.Чороев, 2017]. Сөздүктү кол жазмасы XX кылымдын башында Стамбулда табылып, Килисли Рифат Билге тарабынан иретке келтирилип, таш китеп басмасынан үч китеп болуп жарыкка чыккан. Батыш Европалык жана орус, чыгыш таануучуларынын, түркологдордун көңүлүн ошол мезгилден бери бул эмгек өзүнө буруп келет. «Диван» тарыхый жана социологиялык баа жеткис булак болуп санала тургандыгын [С.Г. Кляшторный, 1972], салыштыруу ыкмасын илимий принцип катары негизге алган түрк тилдеринин чыныгы энциклопедиясы экендигине [А.Н.Кононов, 1972], эмгекте диалектологиялык материалдардын чагылдырылышы эмгектин баалуулугу артат [Ширалиев, 1972].

1.2. «Дивани-и лугат ат-түрк» эмгегинин котормолору. «Диванды» которуу ишин эң алгач түркиялык чыгыш таануучулар колго алышкандыгы, эң алгачкылардан киришкендердин бири – Килисли Рифат Билге болгон. 1928-жылы көрүнүктүү окумуштуу Карл Броккельман Махмуд Кашкаринин «Диванын» кыскача индекс-сөздүк таризинде немец тилине которуп жарыялайт. Түрк илимпозу Бесим Аталай тарабынан жүзөгө ашырылган эмгектин түркчө котормосу [1939-1943], Салих Муталлибов [1960–1963] өзбекче котормосун, Ибрахим Мути, Имин Турсун [1981–1984] уйгурча, Роберт Данкофтун англисче [1982–1985], Аскар Егеубай казакчага [1997], Зифа-Алуа Муратовна Ауэзова [2005] орусчага, Т. Токоев, К. Кошмоков [2011–2013], И.Абдувалиев ж.б.[2013–2016] кыргыз тилине котормолору жарыкка чыккан. Биз Таалай Токоев, И.Абдувалиев баштаган котормочулар тобунун сөздүктүн кыргыз тилиндеги вариантын негиз кылып алып, эки доордун тилинин атооч уңгу сөздөрдү катыштыгын салыштырдык. Окумуштуу И.Султаналиев эмгектеги сөздөрдүн басымдуу бөлүгү азыркы кыргыз тилине жакын деген оюна кошулабыз. Анткени кыргыз тилиндеги сөздүн жана сөз формаларынын архетиптерин калыбына келтирүүгө болот.

1.3. «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинин Кыргызстанда изилдениши. Кыргызстанда орто кылымда жазылган баалуу эмгекти XX кылымдын 50-жылдарынан бери карай илимий иликтөөгө алынып келген. Профессор Качкынбай Артыкбаев «Диванды» кыргыз тилине которуу маселесин койгон [К. Артыкбаев, 1990: 10], Т.Чороев Махмуд Кашкаринин эмгеги боюнча докторлук диссертациясын [Т.Чороев, 1990], академик Б. М. Юнусалиевдин эмгектеринде Махмуд Кашкаринин сөздүгүнөн кыргыз тилинин тарыхына, түрк тилдериндеги бир муундуу уңгу сөздөргө мисалдар катары факт-

материалдардын катталгандыгы, байыркы уңгу сөздөрдүн көрүнүшүнө далил боло тургандыгы [Б.Юнусалиев, 1959], профессор Т.К.Ахматовдун байыркы жазма эстеликке кайрылган макаласында тыбыштык көрүнүштөргө, өзгөрүүлөргө иликтөө жүргүзгөн [Т.К.Ахматов, 2011], академик Б.О.Орузбаева эмгекте чагылдырылган сөздөрдүн уңгу, туунду көрүнүшүнүн кыргыз тилине салыштырганы тууралуу [Б.О.Орузбаева, 1972], З.Мусабаева эмгектеги сөздөргө, алардын лексикалык маанилерине өзгөчө көңүл бөлгөн [З.Мусабаева, 1975], окумуштуу К.Т.Токтоналиев илимий изилдөөсүндө Орто кыргыз доору үчүн сөздүк баалуу материалдарды бере тургандыгын айтып [Токтоналиев, 2011], Т.Садыков (2007), Б.Сагынбаева (2007), Ж.Семенова (2011), Г.Жаманкулованын (2011), И.Султаналиев (2015), Б.Ж.Усмамбетов (2017) илимий иштеринде каралган.

«Дивандагы» уңгу сөздөргө, уңгу сөздөрдүн структуралык түзүлүштөрүнө, маанилерине, маанилериндеги жылыштарга изилдөө жүргүзүү Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгеги менен азыркы кыргыз тилинин катышын изилдөө маанилүү маселелердин бири.

II БАП. Махмуд Кашкаринин сөздүгүн изилдөө методологиясы жана методдору.

Изилдөөнүн объектиси – Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинин кыргызча котормолорундагы лексикалык бирдиктери. **Изилдөөнүн предмети** – «Дивандагы» уңгу сөздөр изилдөөнүн предмети болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негизи катарында фактылардын анализдениши интерпретациялоо, салыштырма, тарыхый-салыштырма тил илиминин усулунун негизинде иликтенди. Бир эле учурда Л.З.Будагов, К.Тыныстанов, А.Н.Кононов, С.Г.Кляшторный, А.М.Демирчидаев, М.Ш.Ширалиев, Т.Сыдыкбеков, С. Муталлибов, Зифа-Алуа М. Ауэзова, Б. М. Юнусалиев, Т.К.Ахматов, Х.Карасаев, К.Артыкбаев, Т.Чороев, Т.К.Ахматов, Б.О.Орузбаева, З.Мусабаева, К.Т.Токтоналиев, А.Акматалиев, Т.Садыков, С.Ибрагимов, К.Саматов, К.Жумалиев, М.Толубаев, Р.Коңурбаева, А.Оморов, С.Каратаева, Б.Сагынбаева, Т.Токоев, К.Кошмоков, И.Абдувалиев, К.Сейдакматов, Э.В. Севортян, Ж.Семенова, Г.Жаманкулова, И.Султаналиев, Т.Абдиев, Б.Ж.Усмамбетов жана С.Давлатова сыяктуу белгилүү окумуштуулардын илимий тыянактары жана эмгектери жетекчиликке алынды.

III БАП. «Дивандагы» уңгу сөздөрдү изилдөөдөн алынган жекече натыйжалар.

3.1. Байыркы уңгу сөздөрдүн тыбыштык өзгөчөлүктөрү. Уңгу жана уңгу сөз деген терминдердин чегин аныктоо зарыл. Сөздүн уңгусу тарыхый

көрүнүш болуп, сөз жасоочу мүчөлөр менен өзгөрөт. Бирок тарыхый узак мезгилде сөздүн уңгусу сөз жасоочу мүчө менен ажырагыс болуп биригип калып, ошол сөз жасоочу мүчө жоголуп да калган учурлары бар. Уңгу сөз лексикалык маанисин жоготпой, сөздүн негизи бир гана уңгудан турган: *ат, куш, ал, он* ж.б. сыяктуулар кездешет. Бирок тилдин тарыхый жактан өнүгүү процессинде азыркы учурда уңгу катары эсептелип жүргөн бир катар тубаса негиздер уңгу мүчөгө ажыраган туунду негиздерден болушкандыгын окумуштуулар айтышат. Мисалы, *кудук, котор* ж.б. Кыргыз тилинде этиш сөздөргө мүчө уланып зат атооч сөздөр пайда болгон сөздөр да бар. Мисалы: *сок+ыш=согуш, тара+ак=тарак*, чагыл+ган=чагылган. Сөздүктө да мындай учурлар кездешет: *иç+maq= иçmaq, aйт+iш= айтış, тил+kä= tilkă* ж.б. Махмуд Кашкаринин «Диванындагы» (V+C+V), (C+V+C) же (C+V+V) тыбыштык тизмектен турган сөздөрдүн ордуна эки үндүүнүн ортосундагы [г], [в], [ң] үнсүз тыбыштары түшүп калып, созулма үндүүлөр пайда болгон. Алсак, «Дивандагы» *uğul* – уул, *suv* – суу, *tag* – тоо ж.б. Үндөшүү – түрк тилдери үчүн мүнөздүү тыбыштык көрүнүш. Сөздүктө кыргыз тилиндегидей үндөшүү деңгээлине карай толук жана толук эмес үндөшүү бар. Сөздөгү үндүүлөр тилге карай да, эринге карай да үндөшсө толук үндөшүү, тилге карай үндөшүп, эринге карай үндөшпөй калса, толук эмес үндөшүү болот. Махмуд Кашкаринин эмгегинде да толук сингармонизм сакталат: *buzuq* – бузук, *qalqan* – калкан; *bäzräm* – майрам ж.б. «Диванында» толук эмес сингармонизм же эринге карай үндөшүүнүн сакталбай калган учурлары: *quşğaç* – кучкач (чымчык), *sanduwac* – булбул, сандугач ж.б.у.с. сыяктуу сөздөр кездешет. Башка тилдердин таасири менен «Диванда» да сингармонизм законунун сакталбай бузулган учурлары кездешет. Мисалы: *ühi* – үкү; *bırıq* – буйрук, *sundırı* – деңиз ж.б. Сөздүктөгү уңгу сөздөрдүн үнсүз тыбыштар алмашып айткан учурлары, б.а. [й], [г], [б], [л] ж.б. тыбыштардын ордуна кыргыз тилинде башка тыбыштар айтылат: *jaz* – жаз; *sığır* – уй (диал.сыйыр); *bož* – бой; *arslan* – арстан; *aba* – апа; *bilik* – пилик ж.б. Тыбыштар алмашылып айтылганы менен уңгунун түпкү мааниси өзгөрүлбөйт.

3.2. Азыркы кыргыз тилинде фонетикалык өзгөрүүгө учураган сөздөр. Тил дайыма өзгөрүп тура турган кубулуш болуп эсептелет. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүк китеби азыркы кезден миң жылдай мезгил мурда жазылган. Андагы сөздөрдүн фонетикалык, лексикалык өзгөрүүгө учурагандыгы закон ченемдүү көрүнүш.

Эмгектеги айтылышы жана жазылышы азыркы кыргыз тилине дал келген сөздөр. «Дивандагы» уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилиндеги сөздөрдү салыштырганда айтылышы жана жазылышы бири-бирине дал келет:

qum – кум, *törkün* – төркүн ж.б. **Сөздүктө лексикалык маанилери өзгөргөн сөздөр:** *toqum* – согум, *talaq* – көк боор ж.б. келтирилген сөздөрдүн айрымдары азыркы кыргыз тилинде тыбыштык турпаты сакталып, маанилик жактан өзгөрүп, башка маанини туюндурган жагдайлар бар. Коомдогу көрүнүштөр дайыма өзгөрүп, өнүгүп тургандыктан тилдеги сөздүк курам өзгөрүлүп, узак убакытты талап кылат. Пикир алышууда сөздөр синоним сөздөр менен толукталат. **Кыргыз тилине карата көөнөргөн сөздөр:** *bitik* – китеп, *kür* – эр жүрөк, *jäk* – шайтан ж.б. бул сөздөр тилдин активдүү лексикалык корунан чыккан менен, элдин эсинде сакталып, элдик оозеки чыгармаларда, географиялык аттарда, көркөм адабиятта жана башка адабияттарда колдонулат. Демек, эмгектеги сөздөрдүн кыргыз тилинде тыбыштык өзгөрүүлөрү эске алынат жана убакыттын өтүшү менен сөздөрдүн сакталышы өзгөчө мааниге ээ.

3.3. «Дивандагы» байыркы сөздөрдүн жалпы курамы. Автор сөздөрдүн жеке-жеке көрүнүшүн которуп, аларга мисал келтирип гана түшүндүрбөстөн, түркий тилдеринин (диалектилеринин) сөздөрүн пикир алышуудагы колдонулушундай жазып, ар бир сөздү тилдеги жандуу көрүнүш менен каттап которуп түшүндүрүп талдаган. Эмгектеги кесипчиликке байланышкан сөздөрдү азыркы кыргыз тилиндегилер менен салыштыруунун мааниси чоң. Андыктан түрк тилдеринин сөздүк составындагы ар түрдүү кесиптерди билдирген «Дивандагы» сөздөрдү төмөндөгүдөй лексика-тематикалык топторго бөлүнөт.

№	Лексика-семантикалык топтор	«Диванда»	Азыркы кыргыз тилинде
1	Медицина боюнча	sarığ kâzik çäkäk	сары кесели чечек оорусу (чакалай)
2	Устачылык, чеберчилик	bargan bargan	барскан (темир устанын чоң балкасы) аркак. Бөз, килем сыяктуулардын аркагы
3	Жыгаччылык өнөрү	bäşik uq	бешик уук, чатыр, боз үйдүн уугу
4	Өтүкчүлүк	ätük	өтүк
5	Дыйканчылык	kätmän	кетмен
6	Жаныбарлардын аттары	qulan arqar	жапайы жылкы аркар

7	Канаттуулар	tartar	тартар (куш)
8	Жылкы	Ažgır, qulun	айгыр, кулун
9	Ат жабдыктары	kömöldürük, uqruq	көмөлдүрүк, укурук
10	Мезгилди бил-н сөздөр	ürün jaz	иңир жаз
11	Астрономия-к түшүнүктөр	kün jätigän	күн Жетиген жылдызы
12	Жер-суу аттары ж. б. геогр-к атал-р	Āq täräk Bädäl art	Ак-Терек Бедел-Арт. Уч (Ош) менен Барскандын ортосундагы бийик ашуу. Бедел ашуусу
13	Үй буюмдары, тамак-аштар	oçaq, qurut	очок, курут
14	Дене мүч-рү	baş, ärin	баш, эрин
15	Жер-жемиш, өсүмдүктөр	üzüm ışğın	жүзүм ышкын
16	Абстрактуу түшүнүктөр	qut ümdü	кут үмүт

«Дивандагы» атооч уңгу сөздөр тыбыштык жактан бир аз өзгөрүүлөргө учураганы менен, басымдуу бөлүгүнүн формасы сакталган.

3.4. «Дивандагы» уңгу сөздөрдүн өзгөрүү өзгөчөлүктөрү. Тилдеги сөздөр адамдардын пикир алышуусунда колдонулганда уңгу түрүндө эле айтыла бербей, ар кандай формаларда өзгөрүп айтылып тилдик карым-катышта пайдаланылат. Сөздөрдүн мына ошондой болуп өзгөрө тургандыгы сөздүктөрдө эске алынып сөздүктөр түзүлөт. **Атооч сөздөрүндөгү өзгөчөлүктөр.** Эмгекте эки ариптүү, үч ариптүү, төрт ариптүү, кошумча ариптүү ж.б. зат атооч сөздөр берилген. Бир муундуу, эки ариптүү сөздөрдүн дээрлик бардыгы азыркы кыргыз тилинде тыбыштык жагынан да, маани жагынан да өзгөрбөй колдонулуп келе жатат. **Сын атооч сөздөрдүн колдонулушу.** Заттардын сынын, белгисин, өңүн, сапатын көрсөткөн сын атооч сөздөр эмгекте да орун алган. Сөздүктө сапаттык сын атооч, катыштык сын атооч, сын атоочтун даражалары, сын атоочту жасоочу мүчөлөрү бар. **Сан атооч сөздөрдүн эмгекте берилиши.** Эмгектеги сан атооч сөздөрдүн айтылышы кыргыз тилинен айырмаланбайт. **Ат атооч** – тилдин өнүгүү процессинин өзгөчө чагылдырган сөздүк курамдагы сөздөрдүн эң байыркы катмары. Байыркы түрк жазма эстеликтеринде, азыркы түрк тилдүү элдердин

тилдеринде, анын ичинде кыргыз тилинде жактама ат атоочтордун тыбыштык формалары дээрлик бардыгы сакталган. Ат атооч сөздөр айрым фонетикалык айырмачылыктар болбосо, кыргыз тилинен эч өзгөчөлөнбөйт жана эмгекте ат атооч сөздөр көп кездешет.

Эмгектеги зат атоочко тиешелүү энчилүү жана жалпы аталыштар, мал чарбачылыгына, маданий-экономикалык өнүгүшүнө, астрономиялык, этникалык түшүнүктөрүнө, сын атоочко, сан атоочко, ат атоочко ж.б. байланыштуу келип чыккан сөздөр, кыргыз тилинин ХI кылымдагы фонетикалык, лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрүн чагылдырат деп эсептөөгө болот.

Корутунду

1. Махмуд Кашкаринин «Дивандагы» сөздөрдүн жана азыркы кыргыз тилинин фонетикалык-лексикалык, грамматикалык жалпылыктары жана өзгөчөлүктөрү салыштыруу ыкмасы менен сөздөрдүн лексикалык курамында сакталган. Сөздүктөгү созулма үндүүлөр айрым үнсүз тыбыштардын жоюлуп, үндүн созулушунан пайда болушу, эмгек менен азыркы кыргыз тилиндеги сөздөр бири-бирине дал келет. Алсак: *uğul* - уул; *bu* – буу; *bi* – бээ ж.б. мисалдар келтирилген. Эмгектеги сингармонизм мыйзамы сакталган жана сакталбаган учурлары бар.

2. Зат, сын, сан, ат атооч сөздөрдүн бөлүнүштөрү, алардын морфологиялык түзүлүштөрүн азыркы кыргыз тили менен салыштырып, окшоштуктарын мисалдар менен көрсөтүлдү. Эмгектеги уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) айрым гана тыбыштык өзгөрүүлөрүн эске албаганда, азыркы кыргыз тилинде активдүү колдонулат. «Диванда» кээ бир *börk* – бөрк, *jarp* – жарп, *kür* - эр жүрөк, *tümän* – түмөн, *uldaŋ* – ултан, *ärän* – эркектер ж.б. көөнөргөн сөздөр азыркы кыргыз тилинде сейрек учурап, Сагынбай Орозбаковдун вариантындагы «Манас» эпосунда, элдик оозеки чыгармаларда кездешип, алар лексикалык корду толуктайт.

3. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү лексика-тематикалык топтордогу уңгу атооч сөздөрдүн басымдуу бөлүгү азыркы кыргыз тилине дал келет. Сөздүктөгү үй буюмдарына, тамак-ашка ж.б. байланышкан сөздөр, мисалы: *үтүк*, *башмак*, *зигзак*, *сандап*, *йогурт*, *тавар* сыяктуу мисалдарды башка тилдерден кезиктирүүгө болот.

4. «Диванда» жалпы болжол менен 7248 сөз бар, жалпы атооч сөздөр 3472 сөз, эмгекте зат атооч 2753 сөз, кыргыз тилинде 2270 сөз колдонулуп, 82%ы түзөт; эмгекте сын атооч 652 сөз, 635 сөз кыргыз тилинде колдонулуп, 97%ды; сан атооч эмгекте 29 сөз, кыргыз тилинде 28 сөз айтылып 96%ды; эмгекте ат атооч 40 сөз, кыргыз тилинде 38 сөз ал 95%ды түздү, этиштер 3372 сөз, башка сөз түркүмдөр 402 сөз, эмгектеги уңгу атооч сөздөрдүн 85%ы азыркы кыргыз тилине катыштыгы бар.

Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң ракмат!

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Баяндама жыйынтыкталды, суроолоруңузда болсо бериңиздер. Кимде кандай суроо бар?

Ф.и.д., профессор Б. Сагынбаева: Менде мындай суроолор бар. Атооч сөз түркүмдөрү чоң тема экендиги айтылган эмес беле? Башка тилдерге казак, өзбек ж.б. тектеш тилдерге сереп берген жоксуз? Тактоочторго эмне үчүн мүнөздөмө берилген эмес?

Изденүүчү Ж. А. Токошева: Сурооңузга рахмат. 1) Атооч сөз түркүмдөрү чоң тема экендигин эске албаптырбыз. Бирок изилдөө иштерин аткарууга аракет жасадык.

2) Махмуд Кашкари жана анын сөздүгү тууралуу тектеш тилдерге сереп берилген. «Дивандын» өзбекче, Салих Муталлибов, Ahmet B. Ercilasun түркчө, Зифа-Алуа Муратовна Ауэзова орусча котормосуна сереп берилди.

3) Биз ишибизде атооч сөз түркүмдөрүн (зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч) изилдөөгө алдык. Тактоочту атооч сөз түркүмдөрүнө кошкон эмеспиз.

Ф.и.д., доцент Б. Ж. Усамбетов: 1. Эмгектин кыргыз тилине канчалык пайызы катыштыгы бар экен? Семантикалык жактан катыштыгы барбы же өзгөрүлгөндөгүсү чогуубу? 2. Башка семантикалык жагын карабай туруп, тыбыштык маанисин карап жатасыз?

Изденүүчү Ж. А. Токошева: Агай сурооңузга рахмат. 1) Эмгек менен кыргыз тилинин катыштыгы 85%ды түздү. Эмгек менен кыргыз тилиндеги сөздөрдүн семантикалык жактан дал келген сөздөрдү, тыбыштык өзгөрүүлөргө учураган сөздөр жана кыргыз тилине карата көөнөргөн сөздөр активдүү лексикалык кордон чыкса дагы, оозеки чыгармаларда, географиялык аттарда кездешип, кыргыз тилинин лексикалык корун толуктайт.

2) Эки тилдеги атооч уңгу сөздөрдүн маанилеринин дал келиши, тыбыштык өзгөрүүлөрүндөгү өзгөчөлүктөрдү, жалпылыктарды аныктоого аракет кылдык. Б.М.Юнусалиев уңгу жана уңгу сөз деген терминдердин чегин аныктап жазган. Ал уңгуну тарыхый көрүнүш деп эсептеп, анын сөз жасоочу мүчөлөр менен өзгөрө турганын да белгилеген. Мүчө уланган сөздү деле уңгу

сөз катары кабыл алдык. Кыргыз тилинде *айт+ыш=айтыш* сөзү *айт* этишке *-ыш* мүчөсү уланып зат атооч сөзү пайда болду. Ал эмгекте *уч+мак=учмак* сөзү уңгу сөзгө сөз жасоочу мүчөнүн жардамы менен жасалды. Ушул сыяктуу сөздөрдү уңгу сөз катары кабыл алдык.

Ф.и.д., доцент М. К. Алишова: 1) Махмуд Кашкариде жылкынын жаш өзгөчөлүгү, жылкыга тиешелүү жаш өзгөчөлүктөр сакталганбы? 2) Эмгектин азыркы кыргыз тилинде мааниси дал келген сөздөр көппү же мааниси өзгөрүлгөн сөздөр көппү? Статистикасы чыккан эмес, кайсынысы көп?

Издөнүүчү Ж. А. Токошева: Сурооңузга рахмат. 1) Махмуд Кашкаринин сөздүгүндө жылкыга тиешелүү атоолор бар. Кыргыз элинде жабагы – алты айга чейинки жылкы баласы, кулун – бир жашка чыга элек жылкы баласы, тай – бир жаш, кунан – эки жаш, бышты – үч жаш, асый – төрт жаш деген жаш өзгөчөлүктөр сакталган. Эмгекте *кулун, тай, ат* деген сыяктуу атоолор аталган.

2) Сөздүктөгү уңгу сөздөрдүн мааниси дал келген, тыбыштык өзгөрүүгө учураган сөздөр жана кыргыз тилине карата көөнөргөн сөздөр деп бөлүнгөн. Алардын статистикасы чыккан эмес. Кийинки изилдөөлөрдө тактаганга аракеттенебиз.

Ф.и.д., профессор М. А. Атакулова: 1) Сиздин оюңузча «Диван» сөздүгүндөгү сөздөрдүн кыргыз тилинде бүгүнкү күнгө чейин жашап келиши эмнеден кабар берет? 2) Сингармониянын бузулушу деген түшүнүктү «Дивандагы» кайсы сөздөрдөн байкадыңыз жана бул кыргыз тилинде кандайча таасир тийгизген?

Издөнүүчү Ж. А. Токошева: Сурооңузга рахмат. 1) Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү сөздөрдүн кыргыз тилинде жашап келиши кыргыз тилинин байыркылыгынан кабар берет.

2) Эмгекте башка тилдерден кирген сөздөр үндүүлөрдүн үндөшүүсүнө таасирин тийгизип, сингармонизмдин бузулушуна алып келет. Мисалы: *sundırı, biruq, ühi* ж.б. сыяктуу сөздөрдү кезиктирүүгө болот.

Ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова: Эгер диалект болсо кандайча аталат?

Издөнүүчү Ж. А. Токошева: Сурооңузга рахмат. Махмуд Кашкаринин "Диван-и лугат ат-түрк" эмгегинде диалектилик сөздөр кеңири чагылдырылган. Бул сөздүк XI кылымдагы түрк урууларынын тилинин бай казынасын камтып, ар түрдүү түрк диалектилерин салыштырган. М.Кашкари бул сөздөрдү жыйноодо огуз, карлук, йагма, чигил, тухси, басмыл жана башка көптөгөн уруулардын тил өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурган.

Ф.и.д., доцент Б. Ж. Усмамбетов: Махмуд Кашкари диалектини кантип көрсөтөт?

Изденүүчү Ж. А. Токошева: Махмуд Кашкари эмгеги түркий тилдерди жана диалектилерде топтолгон маалыматтардын негизинде илимий максатта таасын сыпаттаган эмгек. Махмуд Кашкари өзүнүн «Диван-и лугат ат-түрк» аттуу эмгегинде түрк урууларынын тилин системалуу түрдө баяндап, алардын диалектилерине да өзгөчө көңүл бурган. Ал диалектилик айырмачылыктарды көрсөтөт. Түрк урууларынын тилдик айырмасын белгилөө аркылуу М.Кашкари ар түрдүү түрк уруулары – карлук, чигил, йагма, огуз, кыпчак, уйгур ж.б. ортосундагы лексикалык жана фонетикалык өзгөчөлүктөрдү салыштырып, белгилүү бир сөздү кайсы уруунун кандай айтканын көрсөтөт. Махмуд Кашкари диалектилик айырмачылыктарды уруулар аралык тилдик өзгөчөлүктөр, лексикалык жана фонетикалык варианттар, түшүндүрмөлөр менен көрсөткөн, ал тил илими үчүн баалуу маалыматтар болгон. Анын бул эмгеги түрк тилдеринин тарыхый диалектологиясынын алгачкы булактарынын бири болуп эсептелет.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Жакшы айттыңыз, уңгу сөздөр азыркы кыргыз тили боюнча катыштыгы 85%ды түзөөрүн. Демек, «Диван» сөздүгү азыркы кыргыз тили менен дал келет деген сөз. Бирок ушул проценттик катышты корутундуда чыгарбаптырсыз. Илимий иште ийинине жеткизе далилдегенге аракеттениш керек. Эч кандай өзгөрүүгө учурабаган сөздөр, өзгөрүүгө учураган сөздөрдүн пайыздык көрсөткүчтөрүн чыгаруу керек. Байыркы тилге кыргыз тилинин жакын экендигин далилдөө актуалдуугун көрсөтүү керек.

Изденүүчү Ж. А. Токошева: Агай суроонузга рахмат. Эмгектеги сөздөрдүн эч кандай өзгөрүүгө учурабаган сөздөр, өзгөрүүгө учураган, көөнөргөн сөздөрдүн пайыздык көрсөткүчтөрүн чыгаруу керек. Уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилинде колдонулушу 85%ды түзгөн. Жогоруда айтылган пайыздык көрсөткүчтөрүн чыгарууну эске алабыз.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Ошондо мындай болуп калат. Сиз жакшы иш жасап туруп аягын чыкпай калып жатасыз. Баяман Жунушбекович бекеринен мындай суроо берген жок. Кандай сөздүн катышы, семантикалык өзгөрүүгө дуушар болгонбу? Мааниси өзгөрүлгөнбү же эч кандай өзгөрүүгө учураган эмеспи? Бул эмне үчүн керек? Бул биздин тилибиз байыркы тил экенин аныкташ үчүн керек. Сиздин ишиңиз өтө актуалдуу экенин жакшы сезе албай жатасыз. Б.М.Юнусалиев эмне үчүн улуу окумуштуу? Академик Б.М.Юнусалиев улуу окумуштуу. Кыргыздын уңгу сөздөрү менен кыргыздын байыркы улуу эл экенин далилдеп койгон. Сиз дагы “Диван” менен кыргыздын уңгу сөздөрүн

салыштырып пайызын чыгарсаңыз болот. Сизге дагы убакыт бар, тактап чыгыңыз.

Изденүүчү Ж. А. Токошева: Уңгу сөздөрдүн басымдуу бөлүгү, же болбосо сөздөр тыбыштык өзгөрүүгө учураса деле азыркы кыргыз тилинде айтылат. Сөздөрдү жалпысынан кыргыз тилинде колдонулганын бөлүктөргө бөлгөндөн кийин статистикасы гана чыккан эмес. Тактаганга аракет кылабыз.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Суроолор жок болсо, анда эксперттерге сөз берели.

Ф.и.д., доцент Б. Ж. Усмамбетов: Негизи Ж.А.Токошеванын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Чындыгында тема абдан чоң. Убагында жетекчиси тарабынан конкреттеп берсе жакшы болмок. Бардык изилдөө бир адамга кыйын болот. Жүз сөздүн тегерегинде конкреттүү иш жүргүзсө болмок. Жети миң, сегиз миңдин тегерегиндеги сөздөрдү изилдөө болгон, чынында кыйын. Болор иш болду. Жазып жатканда деле байкап туруп, айрым мүчүлүштүктөрдү бурмалап койсоңуз болмок.

Токошева Жамила Аттокуровна “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу диссертациясы диссертациялык кеңештин багытына туура келет 10.02.01 – кыргыз тили адистигинин профилине ылайыктуу.

1. Диссертациялык иште төрт жобо каралган. Анын ичинен экинчи жобо жаңылык катары эсептелбейт. Ошондой эле биринчи жана үчүнчү жобонун стилдик жагын жөнгө салуу керек. Ал эми төртүнчү жобонун акыркы сүйлөмү ашыкча болуп калгандай. Андагы маселе белгилүү маселелерден.

2. Киришүүнүн айрым жерлериндеги стилдик жагдайларын карап коюу керек.

3. Диссертациялык иште уңгу сөздөр каралып жатканда сөз айкаштарын максатсыз кароо ашыктык кылат (153-бет)

4. Сөз жасоочу мүчөлөрдү өзүнчө алып иликтөөнүн деле кажети жок. Муну негизги бапта уңгулардын жасалышында караса болмок.

5. Иште **көөнөргөн сөздөр** деп караган бөлүмчөнү көрүүгө болот. Бул бөлүмчөнүн аталышын **кыргыз тилине карата көөнөргөн сөздөр** деп берүү туура болмок.

6. М.Кашгари “Диванда” сөздөрдү тартипке келтирүүдө беш ариптүү, жети ариптүү ж.б. келтирген жери бар. Аны туурап илимий иштерде ушундай тартипке салуу туура эмес. Алфавиттик тартип деген бар (155-158-беттер)

7. Сөздөрдүн маанисин, чыгыш тегин анализдөөдө К.Сейдакматовдун “Кыргыз тилинин кыскача этимологиялык сөздүгү” менен гана чектелет. Бул эмгектен башка сөздөрдүн чыгыш тегин аныктаган көптөгөн илимий эмгектер бар. Мисалы, жаныбарларга тиешелүү – К.Ибрагимов; дыйканчылыкка тиешелүү – Хурибаева; аңчылык – А.Биялиев; буюм, жаныбар, куралдар, турак-жай – Б.Усмамбетов; жер-суу аттары – Ш.Жапаров, К.Акматов; жемиштер – Ж.Исмаилова; тамак-аш – А.Жапанов ж.б. ошондой эле өзүндүн пикирин болуу керек.

8. Иште зат атоочторго гана көбүрөөк басым жасайсыз. Бирок калган сөз түркүмдөрүнө анализ жасалбагандан кийин түшүнүк берип, анализдеп койсоңуз болмок.

Чындыгында эмгекти начар дебейм, материалдарды топтогон. Мага жаккан жери фонологиялык анализдерди жакшы жүргүзгөн. Кетирген мүчүлүштүктөрдү ондош керек.

Токошева Жамила Аттокуровнаынын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы диссертациялык ишинин темасынын актуалдуулугу, кыргыз тилинин тарыхы үчүн маанилүү, алынган тыянак-натыйжалары далилдүүлүгү, теориялык жана практикалык мааниге ээ болуучу маселелерди камтыган илимий эмгек экендигинде маселе жок. КР Президентине караштуу УАКнын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарга жооп берет. Диссертацияга коюлуучу сын-пикирлерди эске алуу менен диссертациялык кеңешке кабыл алууга сунушталат.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Жамила Аттокуровна биринчи эксперттин сын-пикирине жооп бериңиз.

Издөнүүчү Ж. А. Токошева: Айтылган пикирди орундуу деп эсептеп, аталган кемчиликтерди ишибизде ондодук.

1. Диссертациялык иштин киришүү бөлүмүндөгү теманын актуалдуулугунун стилдик жагын ондоп, кайра карап чыктык.

2. Илимий иштин жоболору боюнча айтылган сын-пикирлерди эске алдык, оңдолду.

3. Ар бир бөлүмдөгү иликтенген жагдайлар тууралуу жыйынтыктарды толуктадык. Диссертациялык иштеги илимий изилдөөлөрдү корутундулар жыйынтыкталып, айтылган кемчиликтерди эске алдык.

4. Махмуд Кашкариде атооч сөздөрдүн көпчүлүгү зат атоочтор экендиги талашсыз. Эмгекте зат атоочко караганда башка сөз түркүмдөрү боюнча мисалдар салыштырмалуу аз берилген.

5. Тиркемеге Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» китептен терип алган атооч уңгу сөздөрдүн бардыгын киргизүү керек деп эсептедик. Анткени алар лексика-тематикалык топтордо берилет.

6. Диссертациялык иште уңгу сөздөрдөн тышкары айрым туунду сөздөрдүн да биздин изилдөөбүзгө кирип кеткени бар. Аларды биз уңгуну ажыратуу максатын көздөп талдоого алганбыз. Сын-пикирди эске алып, оңдодук.

7. Илимий иштин киришүүсүндө буга чейин Махмуд Кашгаринин сөздүгүндөгү атоочтор боюнча карап чыктык, оңдодук. Т.Токоев, Ж.Семенова, Г.Жаманкулованын эмгектери, макала жүзүндө аткарылган эмгектерин кайра карап чыктык.

8. Сөз жасоочу мүчөлөрдү сөздүн уңгусуна болгон талдоолордо карап чыкканбыз. Биздин оюбузча, куранды мүчөлөрдү уңгудан ажыратып карап чыгуу ашыкча эмес.

9. Диссертациялык иштин анализ учурунда бир нече айрым түрк тилдеринен мисалдарды келтирип жаздык.

10. Диссертацияда сөздөрдү муунга ажыратуу, уңгу сөздөрдүн аларга дал келиши, келбешине карата айтылган сын-пикирлерди эске алдык.

Эксперттин экинчи корутундусундагы сын-пикирлерине жооптор:

1. Диссертациялык иштин жоболору боюнча айтылган сын-пикирлерди эске алдык, оңдолду. Ошондой эле биринчи жана үчүнчү жобонун стилдик жагы жөнгө салынды.

2. Киришүүнүн айрым жерлериндеги стилдик жагдайларына айтылган сын-пикирлерди эске алдык, оңдолду.

3. Диссертациялык иште уңгу сөздөр каралып жатканда сөз айкаштарынын каралышын эске алдык.

4. Сөз жасоочу мүчөлөрдөгү иликтөө боюнча айтылган сын-пикирлерди эске алып туураладык.

5. Иште **көөнөргөн сөздөр** деп караган бөлүмчөнүн аталышын **кыргыз тилине карата көөнөргөн сөздөр** деп берүүнү туура көрүп, сунушталган аталышта оңдодук.

6. М.Кашгари “Диванда” сөздөрдү тартипке келтирүүдө беш ариптүү, жети ариптүү ж.б. келтирген мисалдар боюнча айтылган сын-пикирлерди эске алдык.

7. Сөздөрдүн маанисин, чыгыш тегин анализдөөдө К.Сейдакматовдун “Кыргыз тилинин кыскача этимологиялык сөздүгү” эмгеги менен чектелбестен башка авторлордун адабияттарын эске алдык.

8. Диссертациялык иште эмгекте сөздөрдү лексика-тематикалык топторго бөлүштүргөндө зат атоочтор көбүрөөк экендиги байкалат. Калган сөз түркүмдөрүнө айтылган сын-пикирлерди эске алдык.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Экинчи экспертке сөз берели.

Ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова: Токошева Жамила Аттокуровнанын диссертациялык ишинин актуалдуулугу негизи күмөн жаратпайт. Себеби орто кылымдарда лингвистикалык, этнографиялык, географиялык жана тарыхый баалуу маалыматты берген Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» китебине ар тараптуу изилдөө иштери жүргүзүлүп келет. Бирок ошентсе да, М.Кашкаринин китебиндеги атооч сөздөрдүн составындагы тыбыштык жана морфемалык өзгөрүүлөрдүн жана азыркы кыргыз тили менен биримдикти түзгөн айрым уңгу сөздөрдөгү жалпылыктардын сырын ачуу кыргыз тил илиминде колго алына элек.

Андыктан Ж.А.Токошеванын тилдин тарыхын тактоо максатында Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» китебиндеги уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз адабий тили менен болгон жалпылыктарын жана өзгөчөлүктөрүн атайын изилдөөгө алынышы иштин актуалдуулугун көрсөтүп турат.

Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык иштин адистикке тиешелүүлүгү. Токошева Жамила Аттокуровнанын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу кандидаттык иштин диссертациялык кеңештин багытына туура келет.

Иште 10.02.01 – кыргыз тили адистигине дал келген “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген эмгегинде уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилиндеги көрүнүшү жана лексика-грамматикалык маанилериндеги өзгөрүүлөрү аныкталып, сөздөрдүн байыркы көрүнүштөрү менен азыркылары салыштырылган.

Бирок ошентсе дагы диссертациялык иштин мазмунуна карата айрым сунуштар.

1. Иштин киришүү бөлүмүндө максатын жүзөгө ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер алдыга коюлат деп берилет:

- «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөрдүн фонетикалык, грамматикалык, лексикалык жалпылыктарды салыштыруу;

- эмгектеги сөздөр кыргыз адабий тилине мүнөздүү лингвистикалык жалпылыктарды бөлүп көрсөтүү;

- Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү менен кыргыз тилинин фонетикалык, лексика-грамматикалык окшоштуктарын конкреттүү факт-материалдардын негизинде иликтөө. Бирок иштин мазмунун үчүнчү бапы: 3.1. Уңгу сөздөрдүн тыбыштык өзгөчөлүктөрү; 3.2. Азыркы кыргыз тилинде фонетикалык жактан өзгөрүүгө учураган сөздөр; 3.4. “Дивандагы” уңгу сөздөрдүн өзгөрүү өзгөчөлүктөрү деп берилиши милдеттерине карама-каршы келет.

2. Диссертацияда коргоого коюлуучу жоболор негизинен иштин максатын, предметин, ыкмасын жана иштин структурасын так аныктап, изилдөөнүн негизги багытын көрсөтүш керек. Ал эми бул иштин биринчи, экинчи жобосунун жыйынтыгы диссертанттын бүдөмүк, болжолдуу, так эмес ойлорун жараткандай. Мисалы: “**1-жобо.** Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү азыркы түрк тилдеринин байыркы абалын тикелөөгө, ошол доордогу лексикалык-грамматикалык жана фонетикалык бөтөнчөлүктөрүн билип таанууга чоң өбөлгө болот. Анда атоочтук уңгулардын эзелки көрсөткүчтөрү кенен чагылдырган **болуу керек.**

2-жобо. Улуу окумуштуунун «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинде катталган атоочтук уңгулар биздин тилге толук бойдон жетпеген **болуу керек.** Алардын айрымдары эскирип, колдонуудан чыгып, айрымдары эзелки маани-маңызын толук сактап же семантикалык өзгөрүүлөргө дуушар болуп, кайсы бирөөлөрү өзгөчө жаңы маанилерди кабыл алган **болуу керек”.**

3. Махмуд Кашкаринин эмгегиндеги тилдик, стилдик бөтөнчөлүктөрдү аныктоодо, алардын тилин жалпы элдик тилге салыштырууда, өз ара карым-катышын териштирүүдө которулган сөздөрдүн маанисин толук аңдап түшүнүү үчүн сүйлөмдүн тутумунда кароону талап кылат. Алсак, айрым сөздөрдүн котормосу бүдөмүк ойду жаратат. Мисалы: *аја* – алакан, *кушлак* – таң (бул сөз “кыштак” болушу да мүмкүн байыркы кыргыз тилинде *ы* тыбышынын ордуна *у* тыбышы да колдонулган м: *арук* – арык, *алтун* – алтын ж.б.), *agir* – кадырлуу, салмактуу (“оор” болушу да мүмкүн. Анткени байыркы кыргыз тилинде эриндүү үндүүлөрдүн ордуна *к-г* тыбыштары колдонулгандыгы белгилүү), *аба* – апа ж.б.

4. Иштин тиркемеси 204 бетти түзөт. Бирок диссертациялык иште сөздөрдү лексика-тематикалык топторго ажыратып талдоодо мисалдар бирден, экиден эле берилип калган.

5. Иштин киришүү бөлүмдөгү айрым сүйлөмдөр, ойлор кайталанып калган. Бул сыяктуу кайталоолор иштин тексттин ичинде да байкалат.

Жыйынтыктап айтканда, жогоруда айтылган кемчиликтер иштин баалуулугун төмөндөтпөйт. Андыктан Токошева Жамила Аттокуровна “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу темадагы иши Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына толук жооп берет.

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин кандидаты (доктору) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңеште кандидаттык диссертацияны 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча коргоого сунуштоого болот.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Айтылган сын пикирге карата Жамила Аттокуровна жооп берсеңиз.

Издөнүүчү Ж.А.Токошева: Эксперттин биринчи сын-пикирине жооптор. Айтылган пикирди орундуу деп эсептеп, аталган кемчиликтерди ишибизде ондодук.

1. Махмуд Кашкаринин сөздүгүндө маани берген сөздөргө статистикалык анализ жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектериндеги сандык көрсөткүчтөр берилген. Ошол көрсөткүчтөрдү атооч сөздөрдүн статистикасын жана пайызын чыгардык.

2. Махмуд Кашкаринин эмгегиндеги тилдик, стилдик бөтөнчөлүктөрдү аныктоодо, алардын тилин жалпы элдик тилге салыштырууда, өз ара карым-катышын териштирүүдө которулган сөздүн маанисин эске алып, оңдоп чыктык.

3. Диссертациялык ишти айрым лексика-тематикалык топторго Махмуд Кашкариден мисалдарды бышыктоо иретинде көбүрөөк кошумчаладык. Кээ бир сөздөрдү бышыктоо иретинде көрсөтүүдө мисалдар аз берилген.

4. Иштин киришүү бөлүмүндөгү милдеттерди, жоболорду, жеке салымыбыздагы айрым мүчүлүштүктөрдү, кайталоолорду эске алып, оңдодук.

5. Иштин айрым жерлеринде стилдик, пунктуациялык, орфографиялык каталар менен бирге сноскаларды карап туураладык.

Эксперттин экинчи корутундусундагы сын-пикирлерине жооптор:

1. Диссертациялык иштин милдеттери менен иштин мазмунундагы үчүнчү бабы бири-бирине карама-каршы келери берилген, аны эске алып оңдодук.

2. Диссертацияда коргоого коюлуучу жоболор негизинен иштин максатын, предметин, ыкмасын, жана иштин структурасын так аныктап, изилдөөнүн багытын көрсөтөт. Көрсөтүлгөн кемчиликтерди кабыл алып, аларды оңдоп чыктык.

3. Махмуд Кашкаринин эмгегиндеги тилдик, стилдик бөтөнчөлүктөрдү аныктоодо, алардын тилин жалпы элдик тилге салыштырууда, өз ара карым-катышын териштирүүдө которулган сөздүн маанисин эске алып, оңдоп чыктык.

4. Диссертациялык иште сөздөрдү айрым лексика-тематикалык топторго ажыратып талдоодо мисалдарды кошумчалап берүүгө аракеттендик. Махмуд Кашкариден кээ бир мисалдар аз табылганы анык.

5. Иштин киришүү бөлүмүндөгү айрым сүйлөмдөрдү, мүчүлүштүктөрдү, кайталоолорду жойгонго аракет кылып оңдодук.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор

Т. С. Маразыков: Үчүнчү эксперттин корутунду пикири бар. Окумуштуу катчы окуп берсин.

Ф.и.д., доцент А. Э. Абдыкеримова: Токошева Жамила Аттокуровнанын Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу кандидаттык иши Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин багытына, профолине шайкеш келет. Анткени иште 10.02.01 – кыргыз тили адистигинин паспортуна туура келүүчү маселелер – Махмуд Кашкаринин “Диван-и лугат ат-түрк” (“Түркий тилдер сөз жыйнагы”) сөздүгүндөгү зат атооч, сын атооч, сан атооч жана ат атооч сөздөрдүн (уңгулардын) кыргыз тилине формалык жана семантикалык жактан катышына байланыштуу маселелер – сөздүктүн жана кыргыз тилинин материалдарынын негизинде иликтөөгө алынган.

Изилдөөнүн мазмуну жана жыйынтыктары 10.02.01 – кыргыз тили адистигинин талаптарына жооп берет (эксперт диссертациялык иш боюнча берген корутундусу менен тааныштырды).

Жогоруда айтылгандар менен катар, сунуш, сын-пикир катары көрсөтө кетүүнү туура көрдүк.

1. Коргоого коюлуучу 1-2-жоболордун туюндурулушун кайра кароо зарыл. Алардагы *атоочтук уңгулардын эзелки көрсөткүчтөрү кенен чагылдырылган болуу керек; эмгекте катталган атоочтук уңгулар биздин тилге толук бойдон жетпеген болуу керек; ...жаңы маанилерди кабыл алган болуу керек* деген форма берүү божомол маанисин туюндурат. Ал эми илимий жобо так констатация формасында болууга тийиш.

2. Изилдөө жыйынтыктарынын апробацияланышы боюнча маалыматтарда иш боюнча баяндама жасалган конференциялар тууралуу

толугураак маалыматтар (конференциянын аталышы, өткөн жери, убактысы ж.б.) берилгени алгылыктуу.

3. Иште атоочтук жана атооч лингвистикалык терминдерин дифференциялап колдонуу зарыл. Атооч түшүнүгүнө тиешелүү көз караштарды атоочтук менен берүүгө болбойт, анткени атоочтук термин-түшүнүгү менен башка грамматикалык категория – этиштин өзгөчө формасы аталат.

4. Айрым учурларда айтылган теориялык көз караш, пикир менен ага берилген иллюстрациялык мисал туура келбей калган жагдайлар орун алган. Мисалы, 66-б. кыймыл атооч -оо, -уу мүчөлөрү тууралуу айтылып, мисал катары *катуу* (сын атооч), *аруу* (сын атооч), *элүү* (сан атооч) көрсөтүлөт; 82-б. *аркак*, *кудук* сөздөрүндө сөз аягында *г* тыбышы *к* тыбышына өткөн эмес; 83-бетте *qut*, *qum*, *qul*, *qarizan*, *qunduz* сөздөрүндө да *г* тыбышы *к* тыбышы менен алмашпаган, 83-б. айрым мисалдар тыбыштык альтернациянын эмес, метатезанын көрүнүшү ж.б.

5. 85-бетте Г+С, 86-бетте Г+С+Г, С+Г+С+Г+С+Г ж.б. белгилөөлөр алгылыксыз. Үндүү жана үнсүздөрдү мындай белгилөө лингвистикада кабыл алынган V (үндүү) С (үнсүз) түрүндө болууга тийиш.

6. 99-101-бб. айрым сөздөрдү эскирген, колдонуудан чыккан сөздөр катары эсептөөгө кошулууга болбойт, мисалы, *даван* (*дабан*), *жарп*, *эи*, *бөрк*, *ирк* (*ирик*), *үртүк*. Аталган сөздөр азыр деле кыйла активдүү колдонулат.

7. Диссертациянын жана авторефераттын текстинде орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык айрым мүчүлүштөр кездешет. Мисалы, сызыкча (тире) менен дефис айрым учурларда дифференцияланбай же алмашылып колдонулушу; байламталардан кийин үтүр коюлушу; киринди сөздөрдүн же конструкциялардын үтүр менен ажыратылбашы ж.б.

Көрсөтүлгөн мүчүлүштүктөр иштин жалпысынан мазмунуна, жыйынтыктарынын маанисине доо кетирбейт. Коргоого чейин карап чыгуу зарыл.

Жалпысынан, Жамила Аттокуровна Токошеванын филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы диссертациялык ишинин темасынын актуалдуулугун, кыргыз тил илими, асыресе, кыргыз тилинин тарыхы үчүн зарылдыгын, алынган тыянак-натыйжаларынын далилдүүлүгүн, илимий жаңылыгын жана теориялык, практикалык жактан маанисин эске алып,

Д 10.24.700 диссертациялык кеңешке 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча ачык коргоого сунуш кылууга болот.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Марazyков: Айтылган сын-пикирге карата Жамила Аттокуровна жооп берсеңиз.

Изденүүчү Ж.А.Токошева: Эксперттин биринчи сын-пикирине жооптор. Айтылган пикирди орундуу деп эсептеп, аталган кемчиликтерди ишибизде ондодук.

1. Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү боюнча диссертациялык иштеги коргоого коюлган жоболорду кайра карап чыктык. 1-жобо менен 2-жобонун маанилерин кайра тактап формулировкалап ондодук.

2. Илгертен изилдөөнүн салыштырма-тарыхый деп айтылып келген, аларды тектештирме-тарыхый деп ондодук.

3. Кыргыз тилинде сөз мүчөлөрүн уңгу, анын сөз жасоочу, сөз өзгөртүүчү мүчөлөр менен өзгөрө турганын карап, туураладык.

4. Сөздүктө берилген сөздөрдүн кыргыз тилине катышын көрсөтүүдө тыбыштык формага басым коюу менен бирге этимологиялык жана логика-семантикалык жагын эске алып, *ağış* (өрдөө, жогорулоо) ж.б. сөздөрдү карап, ондоолор киргизилди.

5. 44-бетте кыргыз тилиндеги протеза кубулушунун аныктамасы: *Этимологиясы жагынан закондуу болбогон тыбыштын сөздүн башында пайда болуп айтылышы протеза кубулушу болорун* мисалдар аркылуу тактадык. Мисалы, ыракмат < рахмат, ыстакан < стакан ж.б. Айтылган кемчиликтерди тактап, туураладык.

6. 56-беттеги: *Уңгу – тыбыштык түзүлүшү, лексикалык мааниси боюнча жалпылыгы бар сөздөрдүн (сөз формаларынын) андан ары дагы морфемалоого болбой турган, дээрлик өзгөрбөс, орток бөлүгү* деп текстке сын-пикирлер боюнча тактоолор киргизилди.

7. Кыргыз тилинде айрым [г], [в], [ң] тыбыштардын айкалышынан пайда болгон деген окумуштуулардын ой-пикиринин негизинде, созулма үндүүлөрдүн пайда болушу тууралуу көз караштар такталды. С.К.Каратаеванын көз карашы диссертацияда эске алынган, эмгектери бар.

8. 73-бетте мисал катары берилген ассимиляция маселелерине ондоолор киргизилди.

9. Диссертациялык илимий иште көрсөтүлгөн кыргыз тилине карата көөнөргөн сөздөрдүн катарын толуктаган: *даван, бучкак, эндик, изги, көрүк, мамык* ж.б. сөздөр азыркы кыргыз тилинде жоголуп кеткен эмес, аларды туураладык.

10. 145-беттеги *-гыч* мүчөсүнүн жардамы менен жасалган *сузгу, сузгуч* ж.б. сөздөрдү карадык, келтирилген мисалдарды тактап туураладык.

11. Иллюстрациялык материалдарды кайра карап чыктык.

12. Колдонулган адабияттардын бардыгына эле шилтеме берилген эмес. Айрым адабияттарды пайдаланганыбызда диссертацияны жазууда, аларды тыкыр карап, окуп билимибиз арткан. Аларды кайра карап чыгып, иретке келтирдик.

13. Диссертациянын жана авторефераттын текстинде орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык, техникалык каталарды оңдодук.

Эксперттин экинчи корутундусундагы сын-пикирлерине жооптор:

1. Диссертациялык иштеги коргоого коюлуучу 1-2-жоболордун туюндурулушун туураладык. Илимий жобонун так экендигин, шексиздигин аныктоо же констатация формасында болуусун көзөмөлдөп, сын-пикирлерди кайра карап чыктык, оңдодук.

2. Изилдөө жыйынтыктарынын апробацияланышы боюнча маалыматтар иш боюнча жасалган конференциялар тууралуу толук маалыматтар жазылды.

3. Илимий иште атоочтук жана атооч лингвистикалык терминдерин тактап, туураладык.

4. Изилдөө иштериндеги айрым учурларда айтылган теориялык көз караш, пикир ага берилген иллюстрациялык мисалдардын туура келбей калган жагдайларын, кемчиликтерди эске алып оңдодук.

5. 85-беттеги Г+С, 86-бетте Г+С+Г, С+Г+С+Г+С+Г ж.б. белгилөөлөрдү лингвистикада кабыл алынган V (үндүү), С (үнсүз) түрүндө белгиледик.

6. 99-101-бб. айрым сөздөрдү эскирген, колдонуудан чыккан сөздөр, мисалы, *даван* (дабан), *жарп*, *эш*, *бөрк*, *ирк* (ирик), *үртүк* ж.б. сөздөргө берилген сын-пикирлер боюнча эске алынып, оңдоолор киргизилди.

7. Диссертациянын жана авторефераттын текстинде орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык, техникалык каталар оңдолду.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Рахмат. Диссертациялык ишти көрдүңүздөр электрондук вариантын дагы көрдүңүздөр. Анда диссертациялык изилдөө боюнча кимде кандай ой-пикир бар? Көрдүңүздөр диссертанттын баяндамасында өзүнүн ишин бышырып жетилтиптир. Кимде кандай пикир бар?

Ф.и.д., профессор Б. Сагынбаева: Эксперттердин пикирлерине кошулам. 1-жобону кайра карап чыгыш керек деп ойлойм. Башка түрк тилдеринин изилдөөлөрүнө сереп болуш керек. Муну да карап көрбөсөңүз болбойт. Анткени диссертацияны жазуунун усулунда негизи илимий сереп болуш керек. Сиздин изилдөөңүз, мүмкүн, башка жактан изилдеп качан эле чыгып калгандыр. Андай болгондо актуалдуулугун жоготуп коет. Түрк тилдери болгондон кийин тектеш тилдер, Махмуд Кашкаринин сөздүгү жалпы түрк тилдерине орток сөздүк да. Уңгу сөздөр бардык түрк тилдердеги уңгу сөздөр да. Уңгу сөздөр демекчи, тилдин теориясындагы уңгу сөз менен мүчө

улангандагы негиз деп атайын термин алынган да. Сиз мүчө улангандагысын деле уңгу сөздөр деп, сөз айкаштарын деле уңгу сөздөрдүн ичине камтып карап жатасыз. Ушул жерден этият болуш керек. Уңгу сөздүн таптакыр калыптанышып кеткен болсо, анда этимологиясын так көрсөтүш керек. Этимологиялык жактан биригип кеткен деп, же болбосо негиз деп колдонуш керек. Андан башка *аш*, *эш* деген сөздөрдүн тыбыштык жактан алмашып мында *жолдош*, *кожоюн* деген мааниде колдонулуп калган. *Аш* деген өзүнчө омоним сөз катары эки жерде колдонулуп жатат. Бирөөсүндө тыбыштык жактан алмашып кетип шайкештик келип калган варианты болсо, бирөөсүндө кадимкидей эле тамакка байланыштуу *аш* деген сөз бар да. Сиз айтып атасыз, таптакыр эле *эш* деген сөз мурда колдонулган азыр жок дейт. *Эш* дегендин түрк тилинде бар. *Эш* деген *жолдош* маанисинде сакталып калган. Изилдөө иште бул тилде колдонулат, тиги тилде мындайча колдонулат деп талдаш керек. *Эшилди* деген этиш сөз бар, ал жөнүндө сөз жок. *Көнөк* сөзү азыр колдонулбайт деп жатасыз. *Жамгыр көнөктөп жаайт* деген бар да. *Көмөч* сөзүндөгү көм = ыч деп койгонсуз, *-ыч* мүчөсү жөнүндө аныктама жок. Уңгу жөнүндө айтылып, *көм* менен *аш* болуп, баягы көмүп туруп бышырылган тооч жөнүндө сөз болот *көмөч* деп. Ал тыбыштык жактан өзгөрүп, каткалаң үнсүз *ч* менен *ш*нын шайкештиги бар, ошондой эле *а* менен *ы*нын шайкештиги бар. Атооч сөз түркүмдөрү деп алып, анан кийин мезгилди билдирген сөздөр деп эле качасыз. Кайсы сөз түркүмү экендиги айтылбайт. *Эрте*, *былтыр*, *күндүз* дегендер, булар тактооч сөз түркүмдөрү да, булар жөнүндө сөз жок. Атооч сөз түркүмдөрүнүн ичинен. Буларды так көрсөтүш керек. Андан башка дагы *сүзмө*, *билиш*, *сүрүндү* *-ыш*, *-ынды* мүчөлөрүн өзүнчө жазып атасыз. Эгерде атооч сөздөр менен айкашып келсе, сын атоочту билгизет, өзүнчө турса зат атооч эле. Сөз түркүмү катары жакшы талдоо кылган эмессиз да. Анан диссертациядагы техникалык каталар кетпеши керек. Пунктуациялык эрежебизде *себеби*, *бирок* деген байланыш сөздөрдөн кийин үтүр коюлбайт. Анткени кийинки ой бөлүнүп калынат деген эреже бар. Ошол жерде сиз үтүрлөрдү кетиргенсиз. Байламталардан кийин үтүр коюлбайт. Белгилердин туура жазылышы, пунктуация белгилерин коюлушу, чекиттин, дефис менен сызыкчада грамматикалык маани бар да, үтүрдүн туура коюлушун жылдап окуп отурганбыз. Дагы бир нерсени белгилеп кетким келип жатат. Көбүнчө диссертацияларда экинчи бөлүмдө методдор бөлүмүндө көбүнчө тарыхчыларда колдонулат экен. Мен аларга кошулбайм, анткени бизде, тил илиминде негизги теориялык бөлүмү бар. Тил илиминде методологиялык бөлүмү бар. Жазганда байкоо методу менен, же болбосо классификация, топтоштуруу ж.б. деп кайсы методдор колдонулса, ошолорду жазып эптеп ушул бөлүмдү чаптап коебуз. А бул диссертацияда экинчи бапты жакшы

жазган. Себеби лексикографиялаштыруу методу деп бул мындай болду, системалаштыруу методунда мындай классификация болгон, анан тектештирме-тарыхыйда мындай болгон, формалдаштыруу, моделдештирүү, анализ, салыштырма метод деп мисалдар менен сонун жазган. Ушуну сактап, аспиранттарга үлгү катары көрсөткүм келип турат. Сиз чоң теманы алып аябай чайналгансыз, оңдоп чыгасыз го деп ишенем. Коргоого сунуш кылам.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Коргоого сунуш кыласыз. Дагы кимде кандай пикир бар? Пикир болсо айтыңыздар. Үч эксперт сүйлөдү.

Ф.и.д., доцент Б. Ж. Усмамбетов: Махмуд Кашкаринин «Диваны» менен чагатай жазуусу боюнча эч кандай айырмасы жок окшош. Семантикалык жылышуулар, диссертацияда абдан кызыктуу нерселер бар. Сын-пикирлерди оңдоо менен коргоого сунуш кылам.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Дагы кандай сунуш-пикирлер бар? Албетте чоң теманы алып калышы диссертанттын маселеси эмес, жетекчинин маселеси. Жетекчи өзү тема бергенде чактап, бычып бериш керек. Мындан буга чейинкиси карайсың деп бериш керек, бул жетекчинин маселеси. Ар бириңиздер жетекчисиздер. Мындан кийин изилдөөчүлөрдү кыйнабай сиздер дагы теманы бергенде баш-аягын карап изилдеп берсеңиздер. Менин оюмча тилдин тарыхы боюнча жакшы жазылган диссертациянын бири. Биздин тилибиз байыркы тил экендигин далилдей турган дагы бир иш. Статистикасын көрсөтүп жатат, мага жакканы ушул. Роза Коңурбаева эжекебиз дагы “Codex Cumanicus” статистикасын көрсөткөн болчу. Андан кийин бул кызыбыз дагы «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүнөн кыргыздын уңгу сөздөрүнүн статистикасын көрсөтүп атат. Сонайым Каратаева дагы тыбыштар боюнча изилдөөдө тыбыштардын статистикасын чыгарган болчу. Мээрим Абдыкеримовна дагы жакшы суроо берди. Бул эмнени көрсөтүп жатат? Бул байыркы кезден бери карай тил өзгөрүлбөй келе жаткандыгын көрсөтүп жатат. Биздин тилибиз байыркы мезгилден бери өзгөрүлбөй келе жатканы эмнени көрсөтөт? Бул биздин байыркы эл экендигибизди көрсөтүп турат. Мындай суроолорго такалбай жооп бергенге аракет кылыңыз. Ишиңиз жакшы. Менин жеке пикирим боюнча ушул турумунда берилген айрым сын-пикирлерди оңдоп түздөп, эмки коргоого чейин аракет кылып келесиз деп ойлойм. Ушул турумунда коргоого сунуш кылууга болот деп эсептейм. Анда талкуу бүттү. Башка чыгып сүйлөөчүлөр жок болсо, анда талкууну жыйынтыктасак. Бүгүнкү жыйында Токошева Жамила Аттокуровнанын Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык

диссертациясы КР УАК тарабынан кандидаттык диссертацияга коюлган талабына жооп берет, коргоого сунуш кылынсын деген бир эле сунуш айтылды. Анда эмесе, оппонент, жетектөөчү мекемени карап, аны да бекитип койсок.

Эксперттик комиссия корутундусунда диссертациялык ишке жетектөөчү мекеме катары Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмүн, биринчи расмий оппонент катары 10.02.01 - кыргыз тили адистиги боюнча К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин профессору, филология илимдеринин доктору, доцент Аида Эсенгуловна Абдыкеримованы, экинчи расмий оппонент катары филология илимдеринин кандидаты, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын доцентинин милдетин аткаруучу Кочорова Гүлүмкан Осмоновнаны сунушташкан. Бул сунуштарга макулсуздарбы? Эгер макул болсоңуздар, колго салып койсок.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: - Анда ушул сунуштарга кол көтөрүп койсок.

“Макул” - бир добуштан, “каршы” - жок, “калыс” - жок.

Коргоосу 27-июнь, саат 13-00гө белгиленет.

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешинин кезектеги отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1.1. Изденүүчү Токошева Жамила Аттокуровнанын Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган кандидаттык диссертациялык иши ачык добуш берүүнүн негизинде алдын ала коргоодон өттү деп эсептелсин жана коргоого сунушталсын.

1.2. Диссертациялык ишке жетектөөчү мекеме катары Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү, биринчи расмий оппонент катары ф.и.д., доцент А. Э. Абдыкеримова, экинчи расмий оппонент катары ф.и.к., доц.м.а. Г. О. Кочорова бекитилсин.

Диссертациялык кеңештин төрагасы,
филология илимдеринин доктору, профессор

Т. С. Маразыков

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин доктору, доцент

С. К. Каратаева

Диссертациялык кеңештин төрагасы менен окумуштуу катчысынын колун
тастыктайм:

КБнын башчысы

А. Жайнакова